

Seymur Səməndər Yusubov
Bakı Dövlət Universiteti
seymur.yusublu@gmail.com
Orcid: 0009-0001-5264-2895

İQTİSADI TƏHLÜKƏSİZLİK PROBLEMLƏRİ VƏ İQTİSADI TƏHLÜKƏSİZLİYİ TƏMİN EDƏN AMİLLƏR

Xülasə

İqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsinin başlıca şərtlərindən biri bu prosesdə qarşıya çıxan problemləri effektiv şəkildə həll edə bilmək bacarığı hesab olunur. İqtisadi təhlükəsizlik dedikdə, əhalinin normal həyat şəraitini, davamlı resurs təminatını, habelə milli dövlət maraqlarının ardıcıl həyata keçirilməsini təmin etmək qabiliyyətini müəyyən edən iqtisadi sistemin ən vacib keyfiyyət xarakteristikası başa düşülməlidir. İqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsi ənənəvi olaraq ölkə əhalisinin normal yaşayış şəraitinin qorunması, milli iqtisadiyyatın resurslarla davamlı təmin edilməsi, milli və dövlət maraqlarının ardıcıl həyata keçirilməsi üçün ən vacib şərtlərdən biridir. Beləliklə, iqtisadi təhlükəsizlik milli iqtisadiyyatın müstəqilliyini, onun sabitliyini və davamlılığını, daim yenilənmə və özünü təkmilləşdirmə qabiliyyətini təmin edən şərtlər və amillər məcmusudur. Müasir dövrdə onun təhlili aktual problem olaraq qalır. Buna görə də tədqiqatın əsas məqsədi hesab olunan iqtisadi təhlükəsizlik problemlərinin öyrənilməsi və həmçinin iqtisadi təhlükəsizliyi təmin edən amillərin müəyyən edilməsidir. Bu mövzu bu gün üçün aktual mövzu hesab oluna bilər. Araşdırmanın gedişində iqtisadi təhlükəsizlik sisteminin təmin edilməsi prinsipləri müəyyən olunmuş, təhlükəsizliyin təmin edilməsi prosesində diqqət yetirilməli olan məqamalar öyrənilərək qeyd edilmişdir. Tədqiqat zamanı empirik və müqayisəli təhlil metodundan istifadə olunmuşdur. İqtisadi təhlükəsizlik problemlərinin daxili və xarici mənbələri müqayisə edilmişdir. Araşdırma ilə bağlı ümumi nəticələrə gəlinmiş və mövzu ilə bağlı təkliflər verilmişdir. Sonda tədqiqatın gedişində istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı göstərilmişdir.

Açar sözlər: İqtisadi təhlükəsizlik, problemlər, iqtisadi təhlükəsizlik amilləri, iqtisadi təhlükəsizlik prinsipləri.

UOT: 338.1: 330.34/.35: 338.26/.27:338.12

JEL: F1

DOI: <https://doi.org/10.54414/AUKF8186>

Giriş

Qlobal maliyyə böhranının ümumi iqtisadi böhrana çevrilməsi prosesi təkcə qloballaşmanın inkişaf qanunları haqqında deyil, həm də hər bir fərdi dövlətin iqtisadiyyatının fəaliyyət mexanizmi haqqında fikirləri dəyişdirir. Qloballaşma əsas prosesdir və onun təsiri altında hər bir ölkənin iqtisadiyyatı və siyasəti inkişaf edir. Hal-hazırda, iqtisadi təhlükəsizliyin elmi cəhətdən kifayət qədər dərindən öyrənilir. Ümumilikdə ölkələr üçün iqtisadi təhlükəsizliyə əsas təhdidlər kimi suboptimal dövlət idarəçiliyi və iqtisadi sahədə kriminallaşma və korrupsiyanın yüksək səviyyəsini qeyd etmək lazımdır. Effektiv iqtisadi təhlükəsizlik sistemi istənilən

cəmiyyətin və iqtisadiyyatın uğurlu inkişafının əsas amilidir. Dünya iqtisadiyyatına nəzər saldıqda mövcud olan mənzərə, yəni valyuta məzənnələrində kəskin sıçrayışlar, maliyyə sektoru və xammal bazarının qeyri-sabitliyi, bank sektorunda yeni fırldaq növlərinin yaranması - bütün bunlar ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyi üçün yeni parametrlərin işlənilib hazırlanmasını zəruri edir.

Mövcud dünya iqtisadiyyatı şəraitində iqtisadi təhlükəsizlik üçün təhdid hesab olunan proseslərin müəyyən edilməsi, onların qarşısının alınması, iqtisadi vəziyyəti sabitləşdirməyin yollarını öyrənilməsi və bununla da ilk növbədə səmərəli idarəetmə vahidinin yaradılmasının

zəruriliyini qəbul etmək lazımdır. Qeyd edilənlərə baxmayaraq, iqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsinin bir sıra nəzəri məsələləri daim aktual olaraq qalır. Bu məsələlərə, iqtisadi təhlükəsizliyə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərən iqtisadi təhlükəsizlik subyektlərinin, bu istiqamətdə dövlət fəaliyyətinin əsas obyektlərinin, iqtisadi təhlükəsizlik sisteminin təmin edilməsi prinsiplərinin öyrənilməsi daxildir. İqtisadi vəziyyəti sabitləşdirmək və iqtisadi təhlükəsizliyə qarşı olan təhdidlərin qarşısını almaq yollarını tapmaq problemləri yeni deyil. Bu sahədə həm yerli, həm də xarici tədqiqatçılar bir çox araşdırma aparmışdır [1, s.66].

İqtisadi təhlükəsizlik amilləri və iqtisadi təhlükəsizliyi təmin edən prinsiplər

İqtisadi sistemin inkişaf xüsusiyyətlərinin, onun amillərinin və meyarlarının qeyri-adekvat qiymətləndirilməsi cəmiyyətdə sabitliyin qorunması mexanizmlərinə mənfi təsir göstərir, iqtisadi kompensasiya və sabitləşmə proqramlarının hazırlanması və həyata keçirilməsi imkanlarını məhdudlaşdırır [2, s.447].

İqtisadi təhlükəsizlik müasir iqtisadiyyatın üzvi tərkib hissəsidir. Hesab edirik ki, iqtisadi təhlükəsizliyin səviyyələrinin vurğulanması onu təmin etmək üçün və tədqiqatlarda effektivliyə nail olmaq üçün ilkin şərtidir.

İqtisadi təhlükəsizlik sistemində üç əsas təhlükəsizlik səviyyəsi var:

- **1-ci səviyyə** - Şəxsi təhlükəsizlik. Dövlət və cəmiyyətin müqaviməti olmadan onun sosial əhəmiyyətli qabiliyyət və ehtiyaclarını inkişaf etdirməyə və reallaşdırmağa imkan verən hüquqi və əxlaqi normaların, ictimai institutların və təşkilatların məcmusunun formalaşdırılmasından ibarətdir.
- **2-ci səviyyə** - Cəmiyyətlər. Cəmiyyətin təhlükəsizliyi, əhalinin bütün qruplarının hüquq və azadlıqlarını həyata keçirməyə və cəmiyyətin parçalanmasına səbəb olan hərəkətlərə (dövlət daxil olmaqla) müqavimət göstərməyə imkan verən ictimai qurumların, normaların, ictimai şəurun inkişaf etmiş formalarının mövcudluğunu nəzərdə tutur.
- **3-cü səviyyə** - Dövlətlər. Dövlətin təhlükəsizliyi siyasi və istehsal qüvvələrinin və ictimai qrupların, habelə onların qorunması üçün təsirli qurumların fəaliyyətini idarə etmək və

əlaqələndirmək üçün təsirli bir mexanizmin olması ilə əldə edilir [3, s.246].

Azərbaycanda təhlükəsizlik vahid dövlətə məxsus olan milli təsərrüfat kompleksi vasitəsilə təmin edilib ki, bu da böhranın təsirlərinin aradan qaldırılması üçün fəvqəladə hallarda resursların səfərbər edilməsinə imkan verir. Hərbi təhdidlərə tab gətirə bilən hərbi və müdafiə sənayesi, qlobal miqyasda dövlətin təhlükəsizliyini təmin edən güc təşkilatı, vahid milli siyasət, iqtisadi bərabərləşdirmə və imkansızlara yardım kimi amillər iqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsinə öz müsbət təsirini göstərir. 1991-ci ildə siyasi müstəqillik əldə etmiş Azərbaycan Respublikası hazırda müstəqil dövlət kimi mövcuddur. Müstəqillik illərində Azərbaycan Respublikası iqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsi baxımından uzun bir yol keçmişdir. Milli iqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsinə daha çox diqqət yetirilirdi. Milli Təhlükəsizlik Konsepsiyası həyatı bir siyasi məsələdir və iqtisadi baxımdan hər hansı bir dövlətin iqtisadi siyasətinin əsas tərkib hissəsidir. İqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsi ölkənin sosial, ekoloji, mədəni və hərbi maraqlarının əsas prioritetlərindən biridir. O, real və potensial daxili və xarici təsirlərin, böhranların, təbii fəlakətlərin təsirini minimuma endirməklə fərdin, cəmiyyətin və dövlətin hərtərəfli inkişafı üçün əlverişli şərait yaratmaqdır. Azərbaycan Respublikasının müstəqil dövlət kimi formalaşmasının ilk illərində "təhlükəsizlik haqqında" qanun qəbul edilmişdir. Bu qanun təhlükəsizliyi, bir insanın, cəmiyyətin və dövlətin həyatı mənafehlərinin daxili və xarici təhdidlərdən qorunması vəziyyəti olaraq təyin edir. Azərbaycanın milli təhlükəsizliyinin təmin edilməsi üzrə tapşırıqlar kompleksinin müəyyənləşdirilməsində növbəti addım Azərbaycan Respublikasının İqtisadi təhlükəsizlik strategiyasının hazırlanması olub. Dövlət iqtisadi təhlükəsizlik strategiyası iqtisadi sahədə milli maraqları təmin etmək və ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyini qorumaq üçün hazırlanmışdır. Birincisi, iqtisadi təhlükəsizlik strategiyasının bütövlükdə ölkənin milli təhlükəsizliyinin ayrılmaz hissəsi olduğu müəyyən edilmişdir. Strategiya cəmiyyətin fərdi, sosial, iqtisadi və hərbi-siyasi sabitliyi və dövlətin bütövlüyünün təhlükəsizliyi, xarici təhdidlərlə mübarizə aparmaq

qabiliyyəti üçün əlverişli şərait yaradan iqtisadiyyatın inkişafını təmin etmək üçün hazırlanmışdır [2, s.449].

İqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsinin əsas subyekti qanunverici, icraedici və məhkəmə hakimiyyəti orqanları vasitəsilə bu sahədə əsas funksiyaları yerinə yetirən dövlətdir. Bundan əlavə, təhlükəsizlik subyektləri kimi təhlükəsizliyi təmin etmək hüquq və vəzifələri olan vətəndaşlar, ictimai təşkilatlar və birliklər də çıxış edirlər. Dünya təcrübəsinə nəzər saldıqda görürük ki, dövlətlər üçün əsas təhlükəsizlik obyektləri bunlardır: şəxsiyyət-hüquq və azadlıqları, cəmiyyət – maddi və mənəvi dəyərləri, dövlət – konstitusiya quruluşu, suverenliyi və ərazi bütövlüyü. Təhlükəsizlik obyektlərinə həmçinin müəssisələr, birliklər, real və ya qeyri-maddi istehsal sahələri də daxildir. İqtisadi təhlükəsizlik sahəsində dövlət fəaliyyətinin obyektinə aşağıdakılar daxildir:

- Qısa və uzunmüddətli perspektivdə sosial-iqtisadi sistemin və dövlətin dayanıqlığına xələl gətirən amillərin müəyyənləşdirilməsi və monitorinqi;

- vahid iqtisadi islahat proqramı çərçivəsində bu amillərin zərərli təsirlərini aradan qaldıran və ya yüngülləşdirən iqtisadi siyasətin və institusional dəyişikliklərin formalaşdırılması və həyata keçirilməsi [4, s.493].

İqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsinin əsas vəzifələrinə aşağıdakılar daxil edilməlidir:

- böhran dövründə milli iqtisadiyyata dəstək tədbirlərinin işlənib hazırlanması;
 - məşğulluq üçün təşkilati şəraitin yaradılması;
 - inflyasiyanın və milli valyutanın ucuzlaşmasının azaldılması üçün iqtisadi şəraitin yaradılması;
 - süni qiymət artımının qarşısının alınması məqsədilə fond bazarının monitorinqi;
 - büdcə kəsirinin azaldılmasına yönəlmiş tədbirlərin işlənib hazırlanması;
 - ölkə vətəndaşlarının sosial və iqtisadi təhlükəsizlik səviyyəsinin yaxşılaşdırılması;
- Ölkənin milli iqtisadiyyatı üçün mənfi nəticələrin müəyyən edilməsi məqsədilə beynəlxalq iqtisadi arenada hadisələrin inkişafının proqnozlaşdırılması [5, s.7].

Cədvəl 1.

İqtisadi təhlükəsizlik problemlərinin təsnifatı

Təhdidlərin mənbələri	Təhdidlərin xarakteri	
	Daxili	Xarici
İqtisadi	İqtisadi və institusional quruluşdakı qüsurlara görə Milli iqtisadiyyatdakı böhran hadisələri	Xarici böhranların (ticarət, maliyyə) milli iqtisadiyyata təsiri
Siyasi	Hakimiyyət orqanları tərəfindən iqtisadi tədbirlərin həyata keçirilməsi; iqtisadi sistemi pozan siyasətlər; ictimai-siyasi böhranların təsiri	Xarici iqtisadi sanksiyalar; siyasi təzyiq; xarici dövlətlərin iqtisadi siyasətinin mənfi təsiri

Mənbə: Müəllif tərəfindən mənbəyə əsasən [5] tərtib edilmişdir.

Yuxarıda göstərilmiş Cədvəl 1-də iqtisadi təhlükəsizlik üçün mümkün təhdidlər, başqa sözlə desək, iqtisadi təhlükəsizlik problemləri qeyd olunmuşdur. Belə ki, bu problemlər iqtisadi və siyasi proseslərdən qaynaqlanmaqla daxili və xarici xarakterli olaraq təsnif edilir. İqtisadi mənbəli daxili xarakterli təhlükə kimi dövlətin iqtisadi quruluşundakı çatışmazlıqlardan dolayı yaranan böhran hadisələrini göstərə bilərik. Xarici xarakterli təhlükə mənbəyi isə xarici böhranlardır. Buraya ticarət və maliyyə

fəaliyyəti ilə bağlı meydana gələn itkilər aiddir. Siyasi əhəmiyyətli daxili xarakterli təhdidlərə hakimiyyət orqanları tərəfindən aparılan uğursuz siyasi tədbirlər daxildir. Xarici əhəmiyyətli problemlər isə siyasi təzyiqlər, kənar dövlətlərin iqtisadi fəaliyyətindən qaynaqlanan mənfi təsirlər hesab olunur.

İqtisadi təhlükəsizlik, təhlükəsizlik subyektinin kifayət qədər sosial, siyasi, müdafiə mövcudluğunu və mütərəqqi inkişafını, mümkün xarici və daxili təhdid və təsirlərə münasibətdə

iqtisadi maraqlarının toxunulmazlığını və müstəqilliyini təmin edən iqtisadiyyatın vəziyyətidir [6, s.123].

İqtisadi təhlükəsizliyin özü olduqca mürəkkəb bir daxili quruluşa malikdir. Onu təmin edən amilləri aşağıdakı kimi ayırmaq olar:

➤ Müasir dünya iqtisadiyyatı şəraitində mütləq xarakter daşımayan iqtisadi müstəqillik. Beynəlxalq əmək bölgüsü Milli iqtisadiyyatları bir-birindən asılı edir. Bu şəraitdə iqtisadi müstəqillik dövlətin milli resurslara nəzarət etmək imkanı deməkdir

➤ Rəqabət qabiliyyəti. Dünya ticarətində, elmi və texniki nailiyyətlərin mübadiləsində bərabər iştirak etməyə imkan verir;

➤ Müasir dinamik inkişaf edən dünyada xüsusilə vacib olan özünü inkişaf və tərəqqi qabiliyyəti. İnvestisiya və innovasiya üçün əlverişli bir iqlimin yaradılması, istehsalın daim modernləşdirilməsi, işçilərin peşə, təhsil və ümumi mədəni səviyyəsinin yüksəldilməsi milli iqtisadiyyatın davamlılığı və özünü qoruması üçün zəruri və məcburi şərtlərə çevrilir [7, s.269].

Bu baxımdan, iqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsi amillərinin təsirlərinin müəyyənləşdirilməsi ilə idarəetmə əməliyyatlarında bir sıra təminat prioritetlərini müəyyənləşdirilməsi daha asan olar və bu iqtisadiyyatın inkişafı üçün həlledici olan amillərin qarşılıqlı əlaqəsini təmin etməyə imkan verir.

İqtisadi təhlükəsizliyə makro səviyyəli təsir amillərinin tərkibini daha ətraflı nəzərdən keçirək. Bu səviyyədə əsas amillər bunlardır:

- **Siyasi.** Bu zaman siyasi amillər (məsələn, siyasi vəziyyətin dəyişməsi, ittifaqlara daxil olma və ya xaric olma və s.) iqtisadi inkişafın ya məhdudlaşdırıcısı, ya da katalizatoru kimi çıxış edir.

- **İqtisadi.** İqtisadi amillərə makroiqtisadi vəziyyətin bir çox xüsusiyyətləri daxildir. Bu xüsusiyyətlərdən biri də milli iqtisadiyyatın tsiklik inkişafıdır. Məsələn, tənəzzül və ya böhran mərhələsi iqtisadi sistemin iqtisadi təhlükəsizliyinə məhdudiyyət kimi çıxış edir.

- **Sosial.** Bu amillərin tərkibinə müəyyən bir ərazinin əhalisinin həyat səviyyəsini, əhalinin müxtəlif ehtiyac və tələblərini daxil etmək məsləhətdir.

- **Texnoloji.** Bu amillərin təsiri məhsulların istehsal texnologiyasını müəyyənləşdirir, buna görə də texnoloji amillərə ümumilikdə həm istehsal texnologiyasında (nou-hau), həm də materiallarda, idarəetmədə, eləcə də informasiya texnologiyalarında dəyişikliklər daxildir. Texnoloji amillərin müəssisəyə təsiri birmənalı deyil. Bir tərəfdən yeniliklərin meydana çıxması işi yaxşılaşdırır, istehsal xərclərini azaldır, istehsal prosesini azaldır. Digər tərəfdən, müəssisələr yeniliklərdən vaxtında xəbərdar olmadıqda (bu, bir çox müasir sənaye müəssisələri üçün xarakterikdir) bazar paylarını itirirlər ki, bu da onlar üçün son dərəcə mənfi nəticələrə səbəb ola bilər.

Qeyd etdiyimiz kimi iqtisadi təhlükəsizliyə makro səviyyədə təsir edən amillərdən biri də sosial faktorlardır. Sosial faktorlardan ən önəmlisi isə əhalinin gəlirləri və təminat səviyyəsidir.

Diaqram 1-dən göründüyü kimi Azərbaycanda 2016-2022-ci illər ərzində adambaşına düşən gəlir 2019-cu ilə qədər artım göstərmiş, 2020 və 2021-ci illər ərzində pandemiya səbəbindən azalsa da, 2022-ci ildən yenidən artan tempdə davam etmişdir.

İqtisadi təhlükəsizlik amillərinin digər bir təsnifatına görə bu amillər daxili və darici olmaqla qruplaşdırılır. İqtisadi təhlükəsizlik sistemindəki daxili amillər özləri də aşağıdakı kimi qruplaşdırılmışdır:

- maliyyə komponenti. Maliyyə resursları öz vəsaitlərinin təkrar istehsalı və formalaşması üçün əsasdır. İqtisadi təhlükəsizliyi təmin etmək üçün maliyyə mənbələri olmalıdır;

- intellektual və kadr komponenti. Bu zaman biz əmək ehtiyatlarının yetərliliyi və onların ixtisas səviyyəsinə nəzərdə tutulur. Peşəkar kadrlar iqtisadi təhlükəsizliyin əsas amilidir. Kadrların keyfiyyətlərindən biri etibarlılıqdır (ixtisas, bilik və bacarıqların məcmusu). Etibarsız işçilər ilk növbədə xidmət məlumatlarını və ticarət sirlərini açıqlamağa meyllidirlər;

- xammal - fasiləsiz işləmək üçün resurs təminatının kifayətliyi;

- idarəetmə orqanlarının idarəetmə adekvatlığı və səriştəsi. İqtisadi təhlükəsizliyin səviyyəsi, ilk növbədə, rəhbərliyin mümkün amilləri qabaqcadan görmək və qarşısını almaq,

habelə yaranan problemləri tez bir zamanda həll etmək qabiliyyətindən asılıdır [8, s.276].

Azərbaycan üçün iqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsində ən başlıca prioritetlərdən biri

də qeyri-neft sektorunu inkişaf etdirmək, daxili tələbatı ödəyərək ixrac potensialını artırmaqdır.

Cədvəl 2.

Əhalinin gəlirləri - manat və dollar ilə

	Cəmi		Adambaşına		1\$= manat
	milyon manatla	milyon dollarla	manatla	dollarla	
2016	45 395.1	28 444.8	4710.1	2951.4	1.5959
2017	49187.9	28579.3	5053.2	2936.0	1.7211
2018	53103.7	31237.5	5407.8	3181.1	1.7000
2019	56 769.0	33 393.5	5731.8	3371.6	1.7000
2020	55 754.1	32 796.5	5590.4	3288.5	1.7000
2021	57 206.8	33 651.1	5710.5	3359.1	1.7000
2022*	68 914.6	40 538.0	6844.9	4026.4	1.7000

Mənbə: https://www.stat.gov.az/source/system_nat_accounts/

Cədvəl 2-də Azərbaycanda 2016-2022-ci illər ərzində əhalinin gəlirlərinin dinamikası göstərilmişdir.

Cədvəl 3.

İqtisadiyyatın neft və qeyri-neft bölmələrində ümumi daxili məhsul istehsalı, milyon manatla

	2017	2018	2019	2020	2021	2022*
Ümumi daxili məhsul - cəmi	70,337.8	80,092.0	81,896.2	72,578.1	93,203.2	133,825.8
o cümlədən:						
neft-qaz sektoru	25,005.4	32,231.7	30,051.9	20,417.5	34,501.4	62,340.9
qeyri-neft sektoru	40,328.0	41,662.0	44,481.8	45,312.2	51,122.2	61,619.5
məhsula və idxala xalis vergilər	5,004.4	6,198.3	7,362.5	6,848.4	7,579.6	9,865.4

Mənbə: https://www.stat.gov.az/source/system_nat_accounts/

Cədvəl 3 və diaqram 2-dən göründüyü kimi Azərbaycanda ÜDM-in tərkibində qeyri-neft-məhsullarının payı ildən-ilə artım göstərmişdir.

İqtisadi fəaliyyətin digər sahələrində olduğu kimi iqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsi məsələlərində də qanunun aliliyi, işə yanaşmada məsuliyyət əhəmiyyətli məqamlardandır. Həmçinin iqtisadi təhlükəsizlik üçün təhlükə törədəcək faktorları müəyyən edərək onların qarşısının alınması, ölkənin iqtisadi marağını təmin edəcək tədbirlərin görülməsi, iqtisadi təhlükəsizliyin təmini məsələlərində dünya təcrübəsinin öyrənilərək tətbiqi iqtisadi təhlükəsizlik sisteminin uğurlu şəkildə qurularaq idarə edilməsinin vacib şərtlərindən hesab olunur [9, s.3].

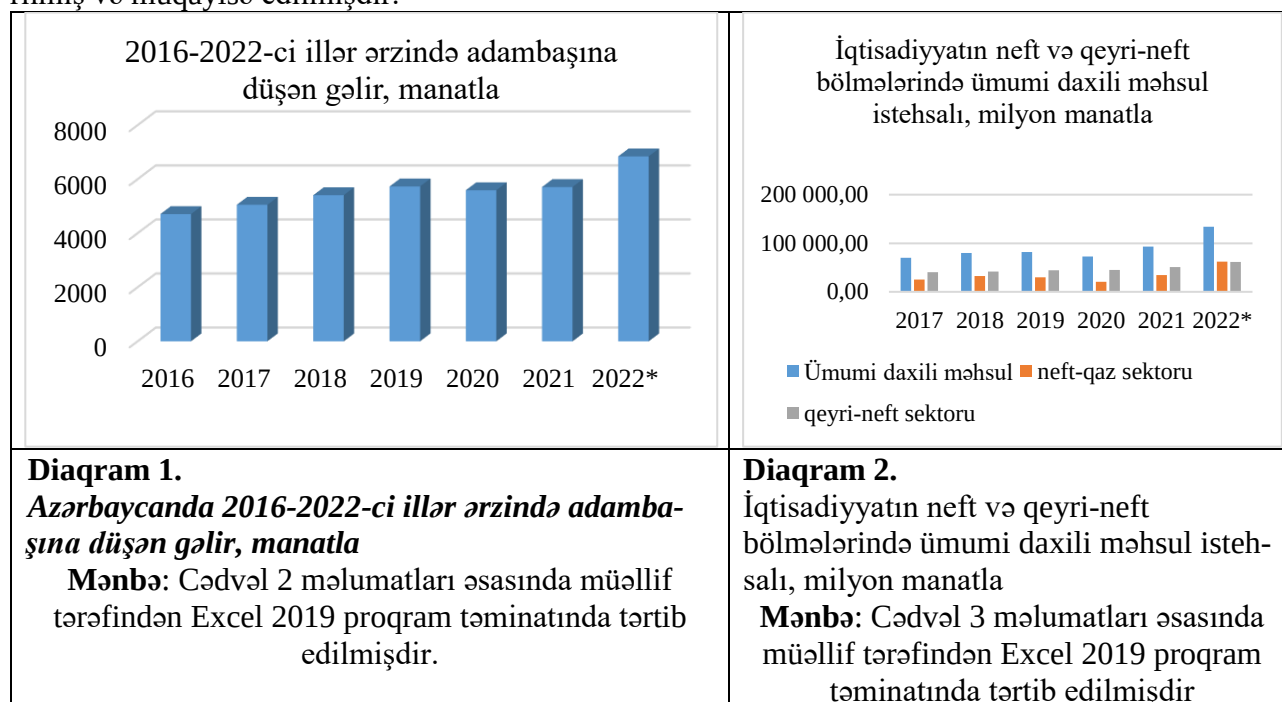
Tədqiqat metodları.

Tədqiqat məqsədləri üçün mövzunun öyrənilməsi üçün yerli və xarici alimlərin, dövlət qurumlarının, internet saytlarının fikirlərindən istifadə olunur. Araşdırma zamanı mövcud problemlərin həlli üçün, müvafiq tövsiyələrin hazırlanması üçün sistem təhlili, müqayisəli təhlil empirik metod, induksiya və deduksiya metodlarından istifadə edilmişdir.

Empirik metod üzrə iqtisadi təhlükəsizliklə bağlı mövcud məsələlər müxtəlif mənbələr əsasında araşdırılmış və məqalədə qeyd edilmişdir.

İqtisadi təhlükəsizlik üçün bir sıra təhdidlər mövcuddur, yəni bu elementlər iqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsi üçün maneələr hesab

olunurlar. Belə göstəricilər araşdırılmış, xarakterizə edilmiş, daxili və xarici olmaqla qruplaşdırılmış və müqayisə edilmişdir.

Tədqiqatda istifadə edilmiş metodlara, həmçinin induksiya və deduksiya metodları da daxildir. İnduksiya metodu əsasında iqtisadi təhlükəsizlik mövzusunda məlumatlar toplanmış və sistemləşdirilmişdir. Daha sonra bu məlumatlar ümumiləşdirilmiş və izahları verilmişdir.

Deduksiya metodu vasitəsi ilə iqtisadi təhlükəsizlik mövzusunda toplanmış məlumatlar əsasında nəticələr əldə edilmiş və müvafiq təkliflər verilmişdir.

Bu metodlar iqtisadi təhlükəsizliyin mahiyyətini təkcə elmi deyil, həm də praktik baxımdan nəzərdən keçirməyə, təhdidlərinin xüsusiyyətlərini öyrənməyə və onların qarşısını almağın yollarını formalaşdırmağa kömək edir.

Nəticə

“İqtisadi təhlükəsizlik” kateqoriyasının çoxşaxəli və çoxsəviyyəli olduğu və iqtisadi, siyasi və sosial məqsədlərlə sıx bağlı olduğu sübut edilmişdir. İqtisadi təhlükəsizliyin mahiyyətinə dair müxtəlif nöqteyi-nəzərlərin təhlili əsasında onun tərtibi tərtib edilmişdir. İqtisadi təhlükəsizliyə, yüksək texnologiyalı iqtisadi strukturların dayanıqlı fəaliyyətini, sahibkarlıq subyektlərinin rəqabət qabiliyyətini və özünütəminatını təmin edən, habelə əhalinin həyat səviyyəsinin və keyfiyyətinin yüksəldilməsinə töhfə verən iqtisadi

marqların və təhdidlərin məcmusu kimi baxa bilərik. Bu tərif, daha öncə mövcud olanlardan fərqli olaraq hərtərəfli olmaqla maraqlar və təhdidlər kimi əsas elementlər arasında əlaqəni göstərir. Ümumi şəkildə iqtisadi təhlükəsizlik amillərinə makroiqtisadi göstəricilərin sabitliyi, inflyasiya səviyyəsi, işsizlik səviyyəsi, milli valyutanın məzənnəsi, ehtiyatların və maliyyə mənbələrinin mövcudluğu, borc səviyyəsi və s daxil edilir. İqtisadi təhlükəsizlik amilləri bir-bəşə (birbaşa) və dolayı amillər olaraq fərqlənir. Effektiv iqtisadi təhlükəsizlik sisteminin yaradılması və həyata keçirilməsi üçün bir sıra təkliflər vermək olar:

- Ölkə daxilində iqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsinə yönəlmiş tədbirlərlə yanaşı, bütün dünya birliyi tərəfindən beynəlxalq iqtisadi təhlükəsizlik sisteminin (ümumbəşəri və regional mənada) təşkilinə yönəlmiş tədbirlər görmək lazımdır.
- iqtisadi təhlükəsizlik üçün mövcud olan risklərin vaxtında təyin edilməsi;
- risk səviyyəsini müəyyən edən hədd göstəricilərin müəyyən edilməsi metodologiyasının işlənib hazırlanması;

- iqtisadi təhlükəsizlik prinsiplərinin nəzərə alınması;
- iqtisadi təhlükəsizlik məsələlərinə təkcə dövlət səviyyəsində deyil, müəssisələr səviyyəsində də yanaşmanı təmin etmək və s.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1. Isroilov, B.I., Ibragimov, B.B., Pardaev, S.K., & Ibragimov, B.J.. Economic security: threats, analysis and conclusions. 2020. International Journal of Multicultural and Multireligious Understanding (IJMMU). 7(8), 64-76. <http://dx.doi.org/10.18415/ijmmu.v7i8.1806>
2. Veliyeva, L. Ulusal ekonomik güvenlik ve çözümleri. 2020. Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 4(3), 445-451. DOI: 10.30692/siad.803159
3. Lapshin, V., & Lapishn, N. Indikativnaya sistema strategicheskoi otsenki urovnya ekonomicheskoi bezopasnosti khozyaistvennoi sistemy Rossii. 2016. Menedzhment. Ekonomika. Organizatsiya. 1(332), 242-250. DOI: 10.12737/18747
4. Salikov, Y.A., Zolotareva, I.I., Borodkina, T.A. Ugrozy ekonomicheskoi bezopasnosti regiona. 2017. Vestnik VGUIT. vol. 1, p. 490-496. DOI: <http://doi.org/10.20914/2310-1202-2017-1-490-496>

5. Bystrova, Y., Melnik, S., Nadtachaev, P., Bidova B., & Pratsko, G. The main threats to economic security of the country. 2021. E3S Web of Conferences. 273, 08108, 1-10. <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202127308108>
6. Hacızadə, E.M. Sosiallaşan iqtisadiyyat. Bakı. Elm. 2006.
7. Grigoreva, E., & Garifova, L. The Economic Security of the State: The Institutional Aspect. 2015. International Conference on Applied Economics. vol 24, 266-273. DOI: [10.1016/S2212-5671\(15\)00658-9](https://doi.org/10.1016/S2212-5671(15)00658-9)
8. Kolesnichenko, E., & Spitsyna, E.. Faktory ekonomicheskoi bezopasnosti: regional'nyi uroven analiza. 2015. Menedzhment. Ekonomika. Organizatsiya. 332.1, 273-282. DOI: 10.12737/14176
9. Loginov, D., & Karanina, E.. Investment as a factor of economic security of the region. 2018. E3S Web of Conferences. s 110, 020201, 1-7, <https://doi.org/10.1051/e3sconf/20191100>
10. Bogomolov, V. Ekonomik Güvenlik. Moskova, Birlil. 2006.
11. Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin rəsmi internet sahifəsi, <https://www.stat.gov.az>

Сеймур Самандар ЮСУБОВ

ПРОБЛЕМЫ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ И ФАКТОРЫ, ОБЕСПЕЧИВАЮЩИЕ ЭКОНОМИЧЕСКУЮ БЕЗОПАСНОСТЬ

Резюме

Одним из главных условий обеспечения экономической безопасности является возможность эффективного решения возникающих в этом процессе проблем. Под экономической безопасностью следует понимать важнейшую качественную характеристику экономической системы, определяющую способность обеспечить нормальные условия жизни населения, непрерывное ресурсное обеспечение, а также последовательную реализацию национальных государственных интересов. Обеспечение экономической безопасности традиционно является одним из важнейших условий защиты нормальных условий жизни населения страны, непрерывного снабжения национальной экономики ресурсами, последовательной реализации национальных и государственных интересов. Таким образом, экономическая безопасность – это совокупность условий и факторов, обеспечивающих независимость национальной экономики, ее стабильность и устойчивость, способность постоянно обновляться и совершенствоваться. В настоящее время ее анализ остается актуальной проблемой. Поэтому основной целью исследования является изучение проблем

экономической безопасности, а также определение факторов, обеспечивающих экономическую безопасность. Эту тему можно считать актуальной на сегодняшний день. В ходе исследования были определены принципы обеспечения системы экономической безопасности, изучены и отмечены моменты, на которые следует обратить внимание в процессе обеспечения безопасности. В ходе исследования были использованы методы эмпирического и сравнительного анализа. Сравниваются внутренние и внешние источники проблем экономической безопасности. Сделаны общие выводы по результатам исследования и высказаны предложения по теме. В конце приводится список использованной в ходе исследования литературы.

Ключевые слова: *Экономическая безопасность, проблемы, факторы экономической безопасности, принципы экономической безопасности.*

Seymur Samandar YUSUBOV

PROBLEMS OF ECONOMIC SECURITY AND FACTORS ENSURING ECONOMIC SECURITY

Summary

One of the main conditions for ensuring economic security is the ability to effectively solve the problems encountered in this process. Economic security should be understood as the most important qualitative characteristic of the economic system, which determines the ability to ensure the normal living conditions of the population, continuous resource provision, as well as the consistent implementation of national state interests. Ensuring economic security is traditionally one of the most important conditions for the protection of normal living conditions of the country's population, continuous supply of resources to the national economy, and consistent implementation of national and state interests. Thus, economic security is a set of conditions and factors that ensure the independence of the national economy, its stability and sustainability, and the ability to constantly renew and improve itself. In modern times, its analysis remains an actual problem. Therefore, the main goal of the research is to study the economic security problems and also to determine the factors that ensure economic security. This topic can be considered an actual topic for today. In the course of the research, the principles of ensuring the economic security system were determined, the points that should be paid attention to in the process of ensuring security were studied and noted. Empirical and comparative analysis methods were used during the research. Internal and external sources of economic security problems are compared. General conclusions related to the research were made and suggestions were made on the topic. At the end, the list of literature used in the course of the research is shown.

Keywords: *Economic security, problems, factors of economic security, principles of economic security.*

Daxil olub: 02.10.2023